

HET VOLK AAN DE KUNST

C. RIJNSDORP, *CALVINISME EN CULTUUR*:

de calvinistische paradox
van het cultureel tekort

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE

OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. R. KUIPER,

ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 5 APRIL 2019

TE 15.00 UUR IN DE LEMKERZAAL,

BROEDERSTRAAT 16 TE KAMPEN

door

ANNE SCHIPPER

25 september 1957 te Rotterdam

Promotor: prof. dr. G. Harinck
Copromotor: dr. J.H.C. Bel (VU Amsterdam)

Beoordelingscommissie: prof. dr. E.A. de Boer
prof. dr. M.P.J. Sanders (RU Groningen)
prof. dr. R. van Woudenberg (VU Amsterdam)

Sponsored by **STICHTING AFBOW KAMPEN**

Verschenen als proefschrift *Theologische Universiteit Kampen*
Copyright © Anne Schipper, 2019

ISBN 978-90-826348-1-5
NUR 700 *Theologie algemeen*; 150 *Kunstzinnige vorming algemeen*

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, digitaal, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Uitgeverij **LULULILY**
Laan van Avant-Garde 338
3059 RA Rotterdam

Inhoudsopgave		5
Woord vooraf		9
Proloog	<i>Calvinisme en cultuur</i>	11
	I Onderzoeksdoel	17
	II Probleemstelling en onderzoeksvraag	18
	III Program van culturele volksopvoeding	20
Deel I	Programmalijnen	25
	Kunstenaar en program	26
1	<i>Muziek: van componist tot criticus</i>	29
	1.1 Rijnsdorp en muziek	29
	1.1.1 Muzieklessen	30
	1.2 Componist: ‘den jeugdigen Delfshavenschen toondichter’	32
	1.2.1 <i>Naïeve liedjes</i>	33
	1.3 Muziekauteur: <i>Woord en Beeld</i>	35
	1.3.1 Muziekpedagogische opvattingen	37
	1.4 Muziekcriticus: <i>De Standaard</i>	38
	1.4.1 Muziekrecensies	41
	1.5 Muziekredacteur: <i>Organist en Eeredienst</i>	44
	1.5.1 Muziek als ervaring	46
	1.6 <i>Coda</i>	49
2	<i>Voordrachtskunst: van tekstdichter tot adviseur</i>	53
	2.1 Rijnsdorp en recitatie	53
	2.2 Voordrachtskunst en volksverheffing	53
	2.3 Tekstdichter	55
	2.3.1 <i>Eens Christens Reis</i>	55
	2.3.2 Première en ontvangst	57
	2.3.3 Experiment en herderlijk vermaan	60
	2.3.4 Opvoedingsdaad ‘van zegenende kracht’	61
	2.3.5 <i>Oudejaarsgesprek</i>	62
	2.3.6 <i>De wonderdokter</i>	65
	2.3.7 <i>Dit Wonderbaarlijk Kind</i>	66
	2.4 Declamator	70
	2.5 Adviseur <i>Bond van Reciteerclubs in Zuid-Holland</i>	71
	2.5.1 Letterkundig adviseur	73
	2.5.2 Technisch adviseur	75
	2.6 Cultuurtaak en literaire smaak	77
	2.7 Hoorspelprijsvraag N.C.R.V.	79
	2.8 Finale	80
3	<i>Literatuur: van schepper tot beschouwer</i>	83
	3.1 Rijnsdorp en literatuur	83
	3.1.1 Letterkunde en antithese	85
	3.2 Novellist	88
	3.2.1 <i>De Spiegel</i>	88
	3.2.2 <i>Kostgangers Gods</i>	90
	3.3 Dichter	95
	3.3.1 Gemeenschap en volkspoëzie	97
	3.3.2 Volksdichter	99

3.3.3	<i>Bazuinen klinken in 't verschie</i>	102
3.3.4	<i>Emmaüs-gangers 1945</i>	104
3.3.5	Dichterschap voor de gemeente	108
3.3.6	Psalmberijming en gezangenherziening	111
3.3.7	<i>Eeuwig Woord, U willen wij bezingen</i>	114
3.4	Romancier	116
3.4.1	<i>Koningskinderen</i>	117
3.4.2	<i>Eldert Holier</i>	140
3.4.3	<i>Mijn Vader, Mijn Vader...</i>	170
3.4.4	Overig romanwerk	182
3.5	Essayist	185
3.5.1	<i>Ter Zijde</i>	187
3.5.2	De weg der gedachte in de kunst	200
3.5.3	<i>In drie etappen</i>	208
3.5.4	Overig essaywerk	225
3.6	Criticus	227
3.6.1	Poëziecriticus	228
3.6.2	Romancriticus	230
3.6.3	<i>Prijs der literaire kritiek</i>	231
3.6.4	<i>De moderne roman in opspraak</i>	235
3.6.5	Levensbeschouwing en literaire kritiek	246
3.6.6	Literatuur- of levenskritiek?	247
3.7	Redacteur	249
3.8	Pointe	250
Deel II	Instrumenten	257
	Kunstopvoeder en programmering	258
4	<i>Christelijke Volks-Universiteit</i>	261
4.1	Rijnsdorp en volksuniversiteit	261
4.2	Rotterdamse Volks-Universiteit	263
4.3	Volksuniversiteiten en verzuiling	265
4.4	Rijnsdorp en Christelijke Volks-Universiteit	267
4.5	Cursusleider en docent	268
4.6	Christelijke V.U. en <i>Christelijke Auteurskring</i>	270
4.7	Teloorgang van het christelijk V.U.-werk	272
4.8	Rijnsdorp en volksuniversiteitswerk	275
5	N.C.R.V.-radio	279
5.1	Rijnsdorp en radio	279
5.2	Radio-omroep en volksontwikkeling	281
5.3	Stichtelijk en didactisch	285
5.4	Rijnsdorp, N.C.R.V. en letterkundige organisaties	287
5.4.1	Radiodebuut	288
5.4.2	Storing of ruis?	290
5.4.3	Boycot van het literair halfuurtje	291
5.4.4	De radiokwestie	293
5.4.5	Rijnsdorp als regelaar	297
5.4.6	Organiseren of schrijven?	301
5.5	Causeur en radiocriticus	305
5.6	Tekstdichter en volkscultuur	309
5.7	Opvoeden tot goede smaak	312

5.8	Cultuurhistorische radioprogramma's	319
5.8.1	<i>Aesthetische Etherleergang</i>	321
5.8.2	<i>Ad Majoram Dei Gloriam</i>	324
5.8.3	<i>Bij de gratie Gods</i>	326
5.8.4	<i>Adam, wie zijt gij?</i>	328
5.8.5	<i>De Platenbijbel</i>	330
5.8.6	<i>Sterker dan de tijd</i>	331
5.8.7	Overige radioprogramma's	332
5.9	Cultuurtaak van de N.C.R.V.	336
5.10	Rijnsdorp en radiowerk	339
6	<i>Protestantse periodieke pers</i>	345
6.1	Rijnsdorp en pers	345
6.2	Pers en volk: een dubbele loyaliteit	347
6.3	Auteur, causeur en lezingenpraktijk	348
6.3.1	Publicist	349
6.3.2	Rijnsdorp en <i>De Reformatie</i>	351
6.4	Wisselwerking met publiek	358
6.5	Vooroorlogs dagbladcriticus	360
6.5.1	Rijnsdorp en <i>De Standaard</i>	363
6.5.2	Rijnsdorp en <i>De Rotterdammer</i>	369
6.6	Redacteur van <i>Nieuw Nederland</i>	373
6.6.1	Muziek en literatuur	374
6.6.2	Journalistieke ontgoocheling	376
6.7	Rijnsdorp en het <i>Rotterdammer-Kwartet</i>	378
6.7.1	Vast literair medewerker	379
6.7.2	Letterkundig Adviesbureau L.A.B.	383
6.7.3	Cultuurspreiding en vrijetijdsbesteding	384
6.7.4	Kunstkritiek en christelijke dagbladpers	387
6.7.5	Kritiseren, opiniëren en opvoeden	389
6.7.6	Literaire kritiek als 'hogere vorm van scheelzien'	393
6.7.7	Letterkundig specialisme en literair afscheid	396
6.8	Rijnsdorp en <i>Trouw</i>	398
6.8.1	Van kunst- naar kerkpagina	400
6.8.2	Duiden en cultuurkritiek	403
6.9	Rijnsdorp en perswerk	405
7	<i>Christelijk-literaire organisatie</i>	409
7.1	Rijnsdorp en literaire organisatie	409
7.2	<i>Verbond van Christelijke Letterkundige Kringen in Nederland</i>	413
7.2.1	Grondslag, tweeledig doel en werkwijze	424
7.2.2	Rijnsdorp en <i>Verbond</i>	427
7.2.3	Christelijk-Letterkundige Kring Rotterdam	428
7.2.4	<i>Opwaartsche Wegen</i> en <i>De Brug</i>	433
7.2.5	Pinksterconferenties en Kerstvergaderingen	436
7.3	<i>Christelijk-Literaire Essayistenkring</i>	440
7.3.1	Beginsel, doel en werkwijze	441
7.3.2	Rijnsdorp en <i>Essayistenkring</i>	446
7.4	<i>Christelijke Auteurskring</i>	448
7.4.1	Grondslag, driedelig doel en werkwijze	449
7.4.2	Rijnsdorp en <i>Auteurskring</i>	450
7.4.3	Eerste lustrum: <i>Het Heerlijk Ambacht</i>	452

	7.4.3	Eerste lustrum: <i>Het Heerlijk Ambacht</i>	452
	7.4.4	Lustrumavonden: schrijver en volk	461
	7.4.5	<i>Verzeild Bestek</i> : tweede lustrum	465
	7.4.6	Lustrumavonden: auteurs en publiek	472
	7.4.7	Voorzitter, opheffing en illegaliteit	475
	7.5	<i>Critiek-Commissie</i>	484
	7.6	<i>Christelijke Openbare Leeszaal en Bibliotheek</i>	486
	7.6.1	Rijnsdorp en keuringscommissie	487
	7.7	<i>Contact van Protestants-Christelijke Auteurs</i>	488
	7.7.1	Drievoudig beginsel, doel en werkwijze	493
	7.7.2	Rijnsdorp, <i>Contact</i> en Pinkster-Conferenties	500
	7.7.3	<i>Ontmoeting</i> en Rijnsdorp	507
	7.7.4	Gereformeerde bieteboom	513
	7.8	Rijnsdorp en literatuurwerk	516
Deel III		Geen getheologiseer, geen getheoriseer	521
		Epiloog in zeven bedrijven	523
	I	Bij dichters en schriftgeleerden	523
	II	Is literatuur politiek of theologie geworden?	530
	III	Kunst en religie (en publiek)	538
	IV	Kunstenaar, klacht en aanklacht	546
	V	Woestijn of paradijs?	554
	VI	Muzische nabetrachting	562
	VII	Calvinistische paradox van het cultureel tekort	570
Bijlagen	1	‘Het volk aan de kunst’, door C. Rijnsdorp	583
	2	C. Rijnsdorp en zijn calvinistisch-culturele veld (1920-1970)	587
	3	Bibliografie afzonderlijk verschenen werken van C. Rijnsdorp	588
Samenvatting		<i>Het volk aan de kunst</i>	590
Summary		<i>The people to the art</i>	593
Archieven			596
Websites			596
Interviews			597
Literatuur			598
Illustraties			611
Curriculum vitae			612
Index			613

In *Het volk aan de kunst* staat de artistieke en kunstpedagogische uitvoeringspraktijk van Rijnsdorps program van culturele volksopvoeding centraal in de context van het spanningsvolle continuüm tussen calvinisme en cultuur. Deze studie onderzoekt door middel van de reconstructie van de veelzijdige cultuurarbeid van de neocalvinistische kunstopvoeder dr. C. Rijnsdorp - die ruim een halve eeuw omspant tussen omstreeks 1920 en 1970 - de toepassing en doorwerking van het neocalvinisme op de praktijk van het culturele leven bij het calvinistisch volksdeel. Aan de artistieke ontwikkelingsgang van Cornelis (Kees) Rijnsdorp (1894-1982) als literair kunstenaar met een dubbele cultuurtaak: artistiek en pedagogisch, die in de geest van de gracieuze oproep van dr. Abraham Kuiper (1837-1920) tot kunstschepping en kunstgenieting in zowel schepend als beschouwend opzicht gehoor gaf aan de bijbelse opdracht tot cultuurontwikkeling, ontsprong als persoonlijke missie zijn literair-kunstzinnig 'middelaarschap'.

Het kunstenaarschap van Rijnsdorp kreeg, mede naar aanleiding van de ontvangst van zijn romandebuut *Koningskinderen* uit 1930 door de - ook in cultureel opzicht - kleine luyden, steeds meer een kunstopvoedend karakter. Daarin vormden de activering van het calvinistisch volksdeel tot 'cultureel besef' met de schriftuurlijke oproep tot 'culturele werkzaamheid' de centrale uitgangspunten in zijn volksopvoedkundige visie. Vanuit de bijbels gefundeerde strategie van het (op)roepen tot kunst en cultuur, bracht Rijnsdorp zijn Kuiperiaans getint program van culturele volksopvoeding als 'cultuurwerk-in-uitvoering' op het ritme van zijn kunstpraktijk met vallen en opstaan tot verdere ontwikkeling. Over de legitimatie van zijn program *Het volk aan de kunst*, merkte Rijnsdorp in 1933 vanuit zijn dubbelrol als literator en kunstopvoeder met een positief neocalvinistisch getoonzet cultuuroptimisme op, geen duimbreed twijfelend aan zijn roeping, levenstaak en cultuurmandaat: 'Al stond er in de hele Bijbel niets dan de gelijkenis der talenten, dan zou ons oproepen tot arbeid in zake Christelijke litteratuur en kunst volop gerechtvaardigd zijn.' Het belangrijkste deel van de uitvoeringspraktijk van Rijnsdorps cultuuropdracht kreeg inhoud en vorm in de ongedeelde *Gereformeerde Kerken in Nederland*, ruim voordat de Vrijmaking in 1944 zou leiden tot een kerkscheuring. Met dr. K. Schilder (1890- 1952) had Rijnsdorp, met name tijdens zijn predikantschap in Rotterdam-Delfshaven in de jaren dertig van de vorige eeuw, niet alleen persoonlijk contact; zij werkten op het gebied van letteren en kunst ook geregeld samen in hun gemeenschappelijk streven het gereformeerde volk tot culturele mondigheid op te voeden, als basis voor een vruchtbaar bijbels cultuurleven.

Deel I: **Programmalijnen**, beschrijft thematisch-chronologisch het kunstenaarschap van C. Rijnsdorp met zijn materiële productie vanuit biografisch, godsdienstig en literair-cultureel perspectief en vertaalt deze inhoud naar zijn kunstopvoedkundig program via de disciplines die hij zelf beoefende: muziek, recitatie en literatuur. Daarbij vormt het programmadeel van de voordrachtskunst een cruciale biografische ontwikkelingslijn als overgangsfase tussen muziek en literatuur, die beide kunstdisciplines organisch met elkaar verbindt. Rijnsdorps persoonlijke ontwikkelingsgang, in zijn dubbelrol als kunstenaar en kunstopvoeder, vormt de verbindende biografische leidraad in de drie hoofdstukken. In zijn letterkundig en algemeen-cultureel (bemiddelend) aanbod op kunstgebied vormen de disciplines muziek, recitatie en literatuur de drie elkaar opeenvolgende en deels overlappende programmalijnen in zijn neocalvinistisch actieprogram: *Het volk aan de kunst*. De complexe verhouding van Rijnsdorp tot de muziek, die hij zijn 'tweede ziel' noemde, ligt ingebed in de esthetische opvattingen van dr. A. Kuiper over de 'wereld der tonen'. Hoewel zijn kunstsmaak zich overigens onafhankelijk van het (neo)calvinisme had gevormd aan de muziek, blijken Kuipers cultuurtheologie en neocalvinistische esthetica voor de beginselvaste Rijnsdorp het principiële kader van zijn artistiek-scheppend en opvoedend-beschouwend cultuurwerk te vormen, ook op het domein van de toonkunst. Opmerkelijk is de verschuiving in de ontwikkelingslijn die hij volgde in de muziek: van componeren via beschouwen naar voorlichten, kritiseren en opvoeden met een kunstzinnig oogmerk. Een doorgaande beweging van componist tot muzikauteur, van muzikrecensent tot

cultuurhistorische en -educatieve radiogids op muziekgebied, gericht op muzikale vorming, artistieke smaakontwikkeling en kunstgenieting.

Tussen muziek en literatuur lag het voor het eenvoudige volk meer toegankelijke domein van de voordrachtkunst. De recitatie vormde voor Rijnsdorp als auteur en adviseur een pedagogische opmaat om de - veelal van huis uit ongeletterde - kunstlievende jongeren te verleiden tot liefde voor de literaire kunst en een positieve cultuurdeelname. Evenals op het domein van de muziek valt in de relatie van Rijnsdorp tot de voordrachtkunst een vergelijkbare ontwikkelingslijn op: van scheppen via beschouwen naar voorlichten, opvoeden en kritiek. Komend vanuit de muziek gaf hij als tekstdichter begin jaren dertig van de vorige eeuw vanuit zijn eigen kunstpraktijk als declamator diverse lezingen over recitatie en de werkwijze van de christelijke recitatieclubs. Op basis van deze beschouwingen nam hij de rol van technisch adviseur op zich met veel aandacht voor de literaire smaakontwikkeling van het gereformeerde publiek. Opnieuw een beweging van kunstenaar naar voorlichter, opvoeder en criticus.

Ook in de literatuur volgde Rijnsdorp dezelfde ontwikkelingslijn als in de muziek en recitatie: van scheppen naar beschouwen en via voorlichten en opvoeden naar kritiek. Na zijn godsdienstige bekering in 1912 had hij 'het *benuste* leven' ontdekt en evenwijdig hieraan liep de ontdekking van de literatuur. Als literator bleef Rijnsdorp voluit Nietzscheaans 'aus dem Geiste der Musik' leven op het terrein van de klinkende kunsten. In de inleiding tot zijn gebundelde essays *Ter Zijde* uit 1935 verklaarde hij nadrukkelijk: 'Niet slechts een muzikale grondstemming, maar een in muziek gedrenkte levensperiode is aan mijn litteraire arbeid voorafgegaan.' Rijnsdorps muzikaliteit zou parallel aan de literatuur als een tweede begaafdheid zijn scheppend kunstenaarschap blijven begeleiden. Zijn kwaliteit als 'schepper' dankte hij aan de *imago Dei*, de schepping als mens naar het beeld van God, met inbegrip van het creatieve vermogen tot 'naschepping'. Hij wist vanuit van Kuypers esthetica, dat zijn scheppen alleen 'een nascheppen van het scheppen Gods' kon zijn, die immers 'de Opperste Kunstenaar' belichaamde.

Vervolgens komen in deel II: **Instrumenten**, vanuit een theologisch-culturele invalshoek en literair-historische benadering de vier vormen, waarin Rijnsdorp als culturele volksopvoeder zijn kunstprogrammering inhoudelijk ordende en zijn kunst(opvoedend) aanbod distribueerde, uitgebreid aan ter sprake. Bij de vormgeving en uitoefening van zijn cultuurprogram hanteerde hij als volksopvoedend instrumentarium in de toenmalige culturele infrastructuur binnen de gereformeerde zuil: de Christelijke Volks-Universiteit, N.C.R.V.-radio, protestantse periodieke pers en christelijk-literaire organisatie. Deze 'culturele verkeersmiddelen', die volgens hem een 'geestelijke verkeersfunctie' bekleedden, zette hij principieel en praktisch in bij de concrete toepassing van zijn dubbele cultuurtaak als kunstenaar en kunstopvoeder. Voor de legitimatie van deze intentionele cultuuroverdracht, in strategische samenhang met de tactiek van het inwerken op de 'volksgewoonten' van Kuypers volgelingen, verwees Rijnsdorp in zijn programmatisch essay 'Het volk aan de kunst' uit 1934 naar de 'in de schepping gegronde roeping tot vruchtdragen, niet alleen lichamelijk in het vervullen van de aarde, maar ook geestelijk in de onderwerping van al het geschapene, dus ook in de onderwerping van de middelen tot het scheppen van kunst'. In dit theologisch-cultureel mentaliteitsonderzoek op het levensgebied van de kunst weven programmalijnen en instrumenten zich als schering en inslag ineen, gericht op de opvoeding van het calvinistisch volksdeel tot culturele mondigheid en een bijbels gefundeerd cultuurleven. Hierin gaf Rijnsdorp gehoor aan de scheppingsopdracht uit *Genesis* 1 : 28 (en 2 : 15), met na de Zondvloed het hernieuwde cultuurmandaat tussen God en Noach (*Genesis* 9 : 1-17) om - eveneens op alle andere levensgebieden - ook het levensterrein van de kunst te werken 'ter ere Gods', waarbij hij zijn cultuurtaak vooral als bijbelse cultuurplicht zag. De ontwikkelingslijn, die op de drie kunstdomeinen zich voltrok, bleek eveneens herkenbaar in de instrumenten die hij hanteerde: ook daar is hij eerst kunstenaar, maar evolueerde hij steeds meer tot kunstopvoeder. Zijn bijbels cultuurideaal, vanuit een hemelse missie met een aards mandaat: *Het volk aan de kunst*, groeide op de weerstand van de culturele inertie van de gereformeerde 'grote en kleine luyden' uit tot een levenstaak; een roeping die hij ruim een halve eeuw lang tegen de dogmatische verdrukking in met bijbehorend wanbegrip biddend en vooral dienend volbracht.

Vanuit Rijnsdorps kunstzinnig en kunstopvoedend levensperspectief bezint de epiloog in deel III: ***Geen getheologiseer, geen getheoretiseer*** - als evaluatie van Rijnsdorps symbolische productie - zich op de dominante verhouding tussen theoloog en kunstenaar in gereformeerde kring in het literair-culturele veld van het neocalvinisme. In zeven bedrijven passeren in samenvattende zin de conclusies en bevindingen van dit proefschrift. Daarbij figureren de denkbeelden van C. Rijnsdorp en K. Schilder met hun gemeenschappelijke cultuurarbeid op het levensterrein van de kunst in het toenmalig theologisch discours in gereformeerde kring inzake calvinisme en cultuur. De dominante en reproductieve wijze van geloven, denken en handelen onder gereformeerden in relatie tot het vraagstuk van religie en kunst krijgt - vanuit het wetenschapstheoretisch denken van Pierre Bourdieu (1930-2002) als institutioneel kader - een reflectieve vertaalslag naar de wederzijdse wisselwerking tussen calvinisme en cultuur. De neocalvinist Rijnsdorp liep op den duur artistiek en geestelijk vast op een theologisch en maatschappelijk manco, dat hem - balancerend tussen scheppingsopdracht en onbijbelse levenspraktijk op kunstgebied - niet alleen zijn kunstenaarschap kostte, maar op den duur ook de kunstopvoeder in hem tot stomheid bracht. Als een roepende in de culturele woestijn heeft hij - getrouw aan geloof en kerk - gewaarschuwd voor de ontbindende krachten in de cultuur: met name in de literatuur. Het nijpend cultuurvraagstuk in gereformeerde kring droeg bij aan geloofsafval, omdat niet zozeer de geestelijke, maar de culturele wapenuitrusting niet of nauwelijks was gemobiliseerd om deze 'kogel door de kerk' te kunnen ketsen. De epiloog geeft tot slot indringend stem aan de klacht en aanklacht van kunstenaars van gereformeerden huize tegen de reusachtige greep van het calvinisme op kunst en cultuur.

Uit de reconstructie van Rijnsdorps volksoopvoedend program: *Het volk aan de kunst*, blijkt, dat het calvinistisch volksdeel - van elite tot volk - nauwelijks tot kunstbesef en cultuurdeelname te bewegen was. Dit in schrijnend contrast met grote en vruchtbare activiteit op andere levensterreinen, waar de emancipatie wel met succes werd voltooid. Aan kunstzinnig talent geen gebrek, getuige de vele begaafde kunstenaars van gereformeerden huizen, die - nadat zij het artistieke beperkende geestelijk milieu hadden verlaten of zelfs waren uitgestoten - (wereld)faam wisten op te bouwen buiten calvinistische kring. Overigens was deze inerte habitus op kunstgebied geen exclusief tekort van gereformeerden; culturele inertie manifesteerde zich nagenoeg bij alle volksgroepen, zoals E. Boekman aantoonde in zijn *Overheid en kunst in Nederland* uit 1938. Deze volksdelen hoorden echter niet zondag aan zondag vanaf de preekstoel de wekelijkse proclamatie van de scheppingsopdracht en cultuurtaak. Voor deze onschriftuurlijke levenspraktijk op kunstgebied waren volgens Rijnsdorp met name de theologen debet, die kunst hooguit duldden als propaganda in dienst van het geloof. Kunst als gelijkwaardige soevereine levenskring naast theologie of politiek bleef een wenkend perspectief voor kunstenaars. 'Zoek eerst het Koninkrijk Gods en dan de kunst', was het calvinistisch cultuurparadigma dat doorgaans gepredikt werd. In zijn dubbelrol als kunstenaar en kunstopvoeder liep Rijnsdorp uiteindelijk vast in de onbijbelse schijntegenstelling tussen calvinisme en cultuur, die fnuikend bleek te zijn voor een vruchtbaar kunst- en cultuurleven bij het calvinistisch volksdeel. De gecultiveerde schijntegenstelling tussen Gods scheppingsopdracht enerzijds om ook op het levensterrein van de kunst artistiek tot eer van God werkzaam te zijn en de cultureel inerte, zelfs kunstvijandige levenspraktijk bij het calvinistisch volksdeel anderzijds, mondt via het wetenschapstheoretische denken van Pierre Bourdieu uit in de these van 'de calvinistische paradox van het cultureel tekort'. Dat Rijnsdorp zich vanaf de beginjaren zeventig van de vorige eeuw afkeerde van literatuur en kunst om zich als levenscriticus te wijden aan het bredere cultuurvraagstuk van mens, kerk en samenleving, toonde zijn creatieve veerkracht en geestelijke autonomie, waarbij het dagblad *Trouw* tot zijn dood toe als spreekbuis fungeerde voor zijn wekelijkse cultuurkritieken.

In *The people to the art* (*Het volk aan de kunst*), the artistic and art didactical practical implementation of Rijnsdorps programme of cultural public education, is central in the context of the tense continuum between Calvinism and culture. By means of reconstructing the multi-faceted cultural work of the neo-Calvinistic art educator Cornelis (Kees) Rijnsdorp (1894-1982) - which spans more than half a century, approximately between 1920 and 1970 - this study examines the application and carry-over effect of neo-Calvinism on the daily practice of cultural life within the Calvinistic population. Through Cornelis Rijnsdorps artistic development as a literary artist with a double cultural task, artistic and didactic, in the spirit of Dr. A. Kuypers (1837-1920) gracious call to the creation and enjoyment of art, obeying the Biblical command to cultural development in both creative and reflective aspects, his literary artistic role as mediator arose.

Partly due to the reception of his debut novel *Koningskinderen* in 1930 by the 'kleine luyden' - also in cultural terms - the artistic skill of Rijnsdorp gained still more the character of artistic education. Stimulation of the Calvinistic population unto 'cultural awareness' through a written call to 'cultural action', formed therein the central starting point in his vision of public education. From the biblically based strategy of the call to art and culture, Rijnsdorp developed further his Kuypersian tinted programme of cultural public education as a 'cultural work in progress', aligned to the rhythm of his art practice, by a process of trial and error. In regards to the legitimacy of his programme *The people to the art*, Rijnsdorp discerned from his double role as writer and art educator, with a positive neo-Calvinistic composed optimism, not an inkling of doubt regarding his call, life task and mandate: 'Had the Bible contained nothing other than the parable of the ten talents, our call to labour concerning Christian literature and art would be wholly justified.' Long before the 'Vrijmaking' lead to a split in the church in 1944, the most important part of the practical implementation of Rijnsdorps cultural commission, gained content and form in the undivided *Gereformeerde Kerken in Nederland*. Rijnsdorp not only had personal contact with Dr. K. Schilder (1890-1952), specifically during his period of churchmanship in Delfshaven in Rotterdam in the 1930's; they also regularly worked together in the areas of literature and art during their endeavours to re-educate the reformed population in cultural emancipation as a basis for a fertile biblical cultural life.

Part I: **Programme outlines** describes - thematically and chronologically - from a biographical, religious and literal cultural perspective, the artistic practice of C. Rijnsdorp, based on his tangible production. Using the disciplines in which he was well practiced, music, recitation and literature, the content of part I is then translated into his art education programme. The programme section regarding the art form of recitation, forms thereby a crucial line of development; as a transition between music and literature, organically uniting both art disciplines with one another. In his double role as artist and art educator, Rijnsdorps personal course of development forms the binding biographical guideline in the three chapters. In his neo-Calvinistic action programme: *The people to the art*, the disciplines music, recitation and literature form three consecutive and partly overlapping programme outlines, within his literary and general cultural (conciliatory) offer in the area of art. The complex relationship Rijnsdorp had in relation to music, which he called his 'second soul', finds its roots in his ethical concept about 'the world of notes'. Although his taste for music had developed independently from (neo)Calvinism, it seems that Kuypers culture theology and neo-Calvinistic ethics form the principle framework of his creative, artistic and educative contemplative culture work, also within the domain of music. The shift in the development he followed relating to music is striking: from composing through contemplation, to advising, criticising and educating with an artistic objective; a continuous movement from composer to musician, from music critic to culture historical and art didactical

---

²⁸⁴³ Voor de Engelse vertaling van de samenvatting ben ik Matthew Lane en Jan-Jacob Luijendijk erkentelijk.

guide in the area of music, directed towards musical education, the development of artistic taste and enjoyment of art.

For the less well educated within the population, the more accessible domain of recitation lay in-between music and literature. For Rijnsdorp, the author and advisor, recitation formed an educative upbeat. It could entice art-loving young people, frequently illiterate, to warm to literature and a positive participation in art. Just as in the area of music, the relationship that Rijnsdorp had with oratory art followed a similar development: from creating through contemplation, to advising, educating and critique. At the beginning of the 1930's, as a poet he gave various lectures about recitation and the way that Christian recitation clubs worked. This he did from his grounding in music and from his own artistic practice as a reciter. Based on these perceptions, he took the role of technical advisor upon himself, with much attention for the development of literary taste within the reformed population. Once again moving from artist to instructor, educator and critic. Rijnsdorp followed the same development in literature as in music and recitation: from creating to contemplating, and through instruction and education to critique. After his religious conversion in 1912 he discovered 'the *conscious* life', and his discovery of literature ran parallel to this. In the area of the musical arts, Rijnsdorp lived in full the Nietzschean 'aus dem Geiste der Musik'. In the introduction to his collection of essays *Ter Zijde* from 1935, he construed emphatically: 'Not only a musical temperament, but a period in my life drenched in music, preceded my literary work.' Parallel to literature, Rijnsdorps musicality would continue to guide his artist hood as a second talent. He ascribed his quality as creator to the *imago Dei*, the creation of man in the image of God, including the creative ability to 're-create'. From Kuypers aesthetics, he knew that his creating could be a 're-creating of God's creation', Who indeed embodied 'the supreme artist'.

Subsequently in part II: **Instruments** - from a theological-cultural perspective and literary historical approach - the four forms of instruments through which Rijnsdorp as cultural educator arranged the content of his art programme and distributed his art (educating) programme, are extensively discussed. In the style and practice of his culture programme, he used the following as public educating instruments within the then cultural infrastructure of the reformed faith: christelijke volksuniversiteit, N.C.R.V.-radio broadcaster, protestant news press and Christian-literary organisation. He commissioned these 'cultural communication resources', which according to him occupied a 'spiritual communication function', principally and practically in the concrete use of his double task as artist and art educator. For the legitimisation of this intentional culture transfer, in strategic connection with the tactic of affecting the 'public habits' of Kuypers followers, Rijnsdorp referred to the following in 1934 in his essay 'Het volk aan de kunst' (The people to the art): 'The creative founded calling to bear fruit is not only bodily in populating the earth, but also spiritually in the submission of all that has been created, therefore also in the submission of all means for creating art'. In this theological cultural mentality examination of the life area of art, the programme lines and instruments are woven together inextricably, directed towards the education of the Calvinistic population to a cultural adulthood and a biblically founded life of culture. In this piece, Rijnsdorp gave ear to the creation commission from *Genesis* 1 : 28 (and 2 : 15), and after the great flood the renewed culture mandate between God and Noah (*Genesis* 9 : 1-17). Just as in all other domains of life - also the life terrain of art, he saw his culture task 'to God's glory' - foremost as a culture-duty. The line of development taking place in the three culture domains, was also recognisable in the instruments that he was using: there also, was he first the artist, evolving ever more into the art educator. His biblical culture ideal, from its core a heavenly mission with an earthly mandate: *People to the art*, grew from the resistance of the cultural inertia of the 'elite and working men' of the reformed movement, to a life task; a call that he for more than half a century long, praying and above all serving, completed within a culture of dogmatic suppression with its accompanying incomprehension.

From Rijnsdorps artistic and art educative life perspective, the epilogue in part III: **No theologizing, no theorizing** - as an evaluation of Rijnsdorps symbolic production - reflects on the dominant relationship between theologian and artist in reformed circles in the literary cultural

field of neo-Calvinism. The conclusions and findings of this thesis are summed up in seven parts. There within figure the ideas of C. Rijnsdorp and K. Schilder, with their collective culture work in the life area of art, in the then theological discussion regarding Calvinism and culture within the reformed movement. The dominant and reproductive way of believing, thinking and acting, in relation to the issue of religion and art under reformed believers - from the scientific theoretical thinking of Pierre Bourdieu (1930-2002) as an institutional context - gains a reflective transition into the mutual interaction between Calvinism and culture. In the long run, the neo-Calvinist Rijnsdorp ran artistically and spiritually aground on the theological and social flaw that - balancing between the creation commission and unbiblical lifestyle in the area of art - not only cost him his artishood, but in time left the art educator in him speechless. Faithful to belief and Church and as a voice in the cultural desert, he warned against the degenerative forces in culture, particularly in literature. The dire culture issue in reformed circles could lead to falling away from the faith, not so much because the spiritual but rather the cultural weaponry was not at all or scarcely mobilized to glance off this decisive change. In conclusion, the epilogue gives voice to the complaint and accusation of reformed artists against the colossal grip that Calvinism had on art and culture.

From the reconstruction of Rijnsdorps public educating programme: *The people to the art*, it seems that the Calvinistic population - from the elite to the working class - were not easily moved to take part in culture or appreciation of art. This was in stark contrast to the vast and fruitful activities in other areas of life, where emancipation was brought to a successful conclusion. There was no shortage of creative talent, looking at the many gifted artists from the reformed movement. They, who having left or having been thrown out of an artistically crippling spiritual environment - were able to attain (world) fame outside Calvinistic circles. Moreover, this inert growth in the area of art was not an exclusive shortcoming within Calvinism; as E. Boekman demonstrated in 1938 in his book *Overheid en kunst in Nederland*, cultural inertia was manifested in almost all groups within the general population. These groups did not, however, hear the weekly proclamation from the pulpit of the creative command and culture task, Sunday after Sunday. The unbiblical habit in the area of art was, according to Rijnsdorp, thanks to the theologians, who at the most tolerated arts as propaganda in the service of faith. Art as an equal sovereign pillar, alongside theology and politics, remained a beckoning perspective for artists. The Calvinistic culture paradigm - that was as a rule preached - was: 'Seek first the Kingdom of God, and then art'. In his double role as artist and art educator, Rijnsdorp eventually came to a dead end in the unbiblical discrepancies between Calvinism and culture, which appeared to weaken a fruitful artistic and cultural life within the Calvinistic population. The cultivated discrepancy on the one hand between God's creative command, at the same time to be working to the glory of God in the life area of art, and on the other hand a cultural indolence, even an antagonistic life practice towards art within the Calvinistic population, resulted in the scientific theoretical thinking of Pierre Bourdieu in the thesis of the 'Calvinistic paradox of the cultural deficit'. The fact that Rijnsdorp turned away from literature and art at the beginning of the 1970's, to devote himself to work as a life critic, with its broader cultural questions about man, church and society, shows his creative resilience and spiritual autonomy, in which the newspaper *Trouw* functioned as a mouthpiece for his weekly culture critiques.